

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЧАЙКОВСЬКИЙ Юрій Володимирович

УДК 340.12:1:341

**СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Спеціальність 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філософських наук, професор
ІВАКІН Олексій Аркадійович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри філософії

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
МАКСИМОВ Сергій Іванович,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри філософії;

кандидат юридичних наук, доцент
МЕЛЬНИЧУК Ольга Степанівна,
Одеська національна юридична академія,
доцент кафедри теорії держави і права

Захист відбудеться «04» Вересня 2009 р. о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д'41.086.04 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «03» серпня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні міжнародні відносини характеризуються все більш зростаючою взаємозалежністю держав, що дозволяє говорити про неухильне формування цілісності, єдності світу. Разом зі зміною характеру міжнародних відносин змінюється й їх правове регулювання. Міжнародне право еволюціонує під впливом багатьох чинників, особливо це помітно в епоху глобалізаційних процесів. Існує необхідність вдосконалення правового регулювання сучасних міждержавних відносин, оскільки, зважаючи на сучасний стан розвитку міжнародного права, існуючі концепції не відповідають завданням подальшого становлення міжнародного права як загальнолюдського права.

Актуальність дослідження визначається необхідністю багатостороннього філософсько-правового аналізу становлення міжнародного права в період якісного розвитку й ускладнення всієї міжнародної системи.

Вихід за межі позитивістського розуміння міжнародного права дозволяє подивитися на нього у зв'язку з іншими явищами фізичного й соціального світу, а це обумовлює необхідність розгляду сутності міжнародного права крізь призму феномену прав людини. Однією з характерних рис міжнародного права є його гуманізація, підвищення ролі людської особистості, зростання соціальної значущості міжнародних проблем, пов'язаних з людиною. Права людини є наріжним каменем соціальних перетворень, шляхом яких вибудовувалося сучасне громадянське суспільство. Протягом ХХ століття вони перетворилися з сутнісної ознаки західної, європейської цивілізації, на універсальну цінність, що визнається міжнародним співтовариством. Про це, зокрема, свідчать численні міжнародні акти, які визнаються переважною більшістю країн світу.

Міжнародне право ХХІ ст. повинно стати міжцивілізаційним, враховувати взаємодію й ідейну боротьбу різних релігій, ідеологій, правових систем, цінностей і прагнути до їх синтезу. Сучасні глобальні проблеми спроможне вирішувати лише об'єднане людство. Отже, основна цінність міжнародного права полягає в тому, що воно має стати основним фактором переходу людства до нового якісного стану, незалежно від назви цього стану (ноосфера, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство або антропогенна цивілізація).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідницької програми Одеської національної юридичної академії на 2006–2010 рр. «Традиції та новачі в сучасній українській державності і правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U004970) і є складовою частиною теми кафедри філософії Одеської національної юридичної академії «Філософські і логічні підвалини правової теорії і практики».

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в філософсько-правовому аналізі становлення міжнародного права крізь

призму еволюції концепції суверенітету держави та тенденції гуманізації міжнародного права.

Відповідно до цієї мети виділяються конкретні завдання дослідження:

дослідити генезис ідеї міжнародного права та проаналізувати її відображення в філософсько-правовій думці;

систематизувати основні концепції міжнародного права та провести їх філософське дослідження;

проаналізувати фактори впливу на розвиток міжнародного права;

виявити тенденції розвитку сучасного міжнародного права;

простежити еволюцію концепції суверенітету держави;

дослідити роль феномену суверенітету у сучасному міжнародному праві;

проаналізувати значення прав людини в процесі становлення сучасного міжнародного права та визначити їх роль у глобальних трансформаціях сучасності;

здійснити спробу спрогнозувати подальші напрямки розвитку міжнародного права.

Об'єктом дослідження є суспільні явища та процеси, що супроводжують становлення міжнародного права від зародження його ідеї до сучасного політико-правового закріплення в міжнародних актах.

Предметом дослідження є становлення міжнародного права як діалектичної єдності природного та волевстановленого державами права, яке складає визначальну філософсько-правову основу світової цивілізації.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові й спеціально-наукові методи пізнання, конкретне поєднання яких обумовлено метою й завданнями дослідження. Основним методом у роботі є діалектичний метод, що дозволяє розглядати досліджуваний предмет у його розвитку і з властивими йому внутрішніми протиріччями, поетапне вирішення яких дозволяє досягти мети дослідження. Важливе значення як елементи методологічної бази дисертації мають метод історико-філософського аналізу, який використано для дослідження концепцій міжнародного права, принцип системності, принцип єдності історичного та логічного, компаративний та міждисциплінарний підходи, які дозволяють виявити сутність та засади генезису міжнародного права, його змістовних трансформацій та викликів з боку інших політико-правових систем. Використання антропологічного та цивілізаційного підходів дозволило розглянути систему посткласичного міжнародного права як загальнолюдську, міжцивілізаційну цінність.

У роботі застосовано герменевтичні процедури інтерпретації та розуміння, спрямовані на виявлення сутності міжнародного права у відповідні періоди розвитку цивілізації. Використано також метод

моделювання ідеальних типів для виокремлення факторів розвитку міжнародного права як окремих складових процесу його становлення.

У роботі над дисертацією автор спирався на сучасні досягнення філософії й політології, що не лише сприяло комплексному вивченню процесу становлення міжнародного права, але й відповідало інтересам відмежування власне юридичних аспектів його становлення й розвитку від інших соціально-політичних чинників, що здійснюють вплив на формування й функціонування цієї системи права. У всіх розділах роботи використовувалися методи формальної й змістовної логіки, зокрема методи дедукції й індукції, аналогії та узагальнення тощо.

Дослідженню розвитку міжнародного права присвячено праці таких вітчизняних та закордонних учених, як Ю.Я. Баскін, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, Н.В. Ганіна, В.Е. Грабар, Г. Гроцій, А.І. Дмитрієв, К.К. Жоль, О.В. Задорожний, В.Л. Іноземцев, П.С. Казанський, Р.А. Каламкарян, В.А. Карташкін, Б.О. Кістяковський, Т.Р. Короткий, Д.Б. Левін, І.І. Лукашук, Ф.Ф. Мартенс, О.О. Мережко, П.І. Новгородцев, Л. Опенгейм, В.С. Соловйов, Р.А. Тузмухамедов, Д.І. Фельдман, М.Ю. Черкес, С.В. Черніченко та ін.

Філософсько-правовою основою дослідження стали твори М.О. Бакуніна, Х.Н. Бехруза, В.І. Вернадського, Г. Гегеля, Л. Дюгі, О.А. Івакіна, І. Канта, С.І. Максимова, В.С. Нерсисянца, Ю.М. Оборотова, П.М. Рабіновича, В.С. Соловйова, Ж. Ссея, стоїків (Зенон, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій).

Емпіричною базою дисертаційного дослідження є міжнародні конвенції універсального і регіонального характеру, акти міжнародних міжурядових організацій, зокрема, Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Статут Міжнародного суду ООН, інші міжнародно-правові документи, нормативні акти Європейського Союзу, а також акти національного та зарубіжного законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим цілісним філософсько-правовим дослідженням становлення міжнародного права з урахуванням зміни його сутності в контексті глобалізаційних та інтеграційних світових процесів.

Наукова новизна цього дослідження конкретизується у таких положеннях:

уперше:

розглянуто становлення міжнародного права у філософсько-антропологічному вимірі;

зроблено висновок про генезис ідеї міжнародного права в філософії стоїків;

доведено, що усе розмаїття сучасних концепцій міжнародного права може бути зведено до чотирьох базових: концепція соціального міжнародного права, реалістична концепція, критична концепція міжнародного права та антропологічна концепція;

доведено, що стійкою загальною тенденцією розвитку міжнародного права є його гуманізація;

запропоновано «еталоном» відповідності міжнародного права ідеям природного права вважати ідею природних прав людини як найуніверсальнішої категорії, що об'єднує всі без винятку правові системи сучасності;

удосконалено:

положення про те, що еволюція ідеї міжнародного права може бути представлена у вигляді зміни пануючих наукових концепцій міжнародного права, в яких відображається переважаюче уявлення про зміст і значення міжнародного права;

твердження про багатогранний зв'язок становлення ідеї міжнародного права зі становленням цивілізації та релігії;

з нових позицій:

проведено аналіз становлення ідеї міжнародного права в античній філософсько-правовій думці;

окреслено і розглянуто складну діалектичну протилежність міжнародного права і суверенітету держави та сформульовано висновок про те, що принцип суверенітету держави не перешкоджає, а сприяє становленню міжнародного права;

набуло подальшого розвитку:

на прикладі міжнародного права розвинуто тезу про філософсько-антропологічний вимір соціальних явищ та процесів.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що вони дозволяють поглибити розуміння витоків і цивілізаційної природи міжнародного права, представити у системному вигляді етапи становлення міжнародного права, розширити змістовні можливості аналізу феномену суверенітету в філософсько-правових, міжнародно-правових та історико-філософських дослідженнях. Ряд положень дисертаційного дослідження може бути використано у:

науково-дослідній сфері – висновки дисертаційного дослідження розвивають філософію права, теорію міжнародного права та теорію прав людини;

нормотворчій та правозастосовчій діяльності – філософсько-правовий аналіз становлення міжнародного права дозволяє зрозуміти роль прав людини як засадничої універсальної цінності, що здатна виступити основою становлення єдності людства в умовах глобалізації. Виходячи з цього, відкривається можливість, зокрема, вироблення ефективних політико-правових стратегій інтеграції України у світову спільноту та європейське співтовариство, а також можливість вироблення світоглядних орієнтирів для практики соціально-політичних трансформацій українського суспільства;

навчальному процесі – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та підручників

з філософії права, міжнародного права, спецкурсів з історії міжнародного права, історії міжнародно-правових вчень, філософії міжнародного права, теорії прав людини, а також у практиці викладання відповідних дисциплін та спецкурсів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Одеської національної юридичної академії. Результати і висновки дослідження доповідалися на наукових та науково-практичних конференціях: III Всеукраїнська наукова конференція молодих науковців, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (Львів, 4-5 березня 2005 р.); 9-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА (Одеса, 26 квітня 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії» (Одеса, 2-3 вересня 2006 р.); 10-й ювілейній звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА (Одеса, 27-28 квітня 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Зона вільної торгівлі Україна-Європейський Союз та європейська інтеграція: правові та економічні аспекти» (Одеса, 8 червня 2007 р.); Міжнародній науковій конференції «Шості осінні юридичні читання» (Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 р.); II Всеукраїнському круглому столі «Актуальні проблеми філософії права (аксіологічний аспект)» (Одеса, 12-13 жовтня 2007 р.); XV Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Ломоносов» (Москва, МДУ ім. М.В. Ломоносова, 8-11 квітня 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри» (Одеса, 13-14 червня 2008 р.); III Всеукраїнському круглому столі «Актуальні проблеми філософії права (юридична герменевтика)» (Одеса, 12-13 грудня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Законність і правопорядок у сучасній Україні» (Одеса, 19-20 грудня 2008 р.); IV-й звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу Міжнародного гуманітарного університету (Одеса, 9 квітня 2009 р.).

Основні положення дисертації використовуються в науковій і практичній діяльності дисертанта, зокрема, були апробовані у викладанні в 2006-2009 рр. навчальних курсів «Міжнародне право» в Одеській національній юридичній академії та спецкурсів «Міжнародний правовий механізм захисту прав людини», «Історія міжнародного права» в Міжнародному гуманітарному університеті (м. Одеса).

Публікації. Основні положення та результати дослідження знайшли відображення в двадцяти публікаціях, вісім із яких опубліковані у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України.

Структура дисертації. Мета дослідження, головні завдання та методологічні засади визначили структуру дисертації. Вона складається

зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків і списку використаних джерел (252 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 201 сторінку, із яких основного тексту – 177 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обгрунтовано актуальність та необхідність розгляду обраної теми, розкрито мету та головні дослідницькі завдання, описано методологічні засади дослідження, визначено наукову новизну та можливості практичного застосування роботи.

Перший розділ «Філософське обгрунтування ідеї міжнародного права» складається з п'яти підрозділів, присвячених теоретичному дослідженню генезису ідеї міжнародного права та її філософському обгрунтуванню.

Підрозділ 1.1. «Становлення ідеї міжнародного права в античній філософсько-правовій думці» присвячено пошуку витоків ідеї міжнародного права. Той факт, що питання про походження міжнародного права завжди було і залишається в центрі уваги вчених, і якоїсь одноставної відповіді на це питання не існує, породив концептуальну різноманітність. Проте можна впевнено стверджувати, що саме давньогрецькі мислителі започаткували таку своєрідність західної ментальності, як спрямованість людської свідомості на ідеї, тобто на цілі й початкове усіх речей. В ході дослідження філософсько-правового вчення стоїків, виявлено, що вони зробили великий внесок в осмислення саме філософії міжнародного права. При цьому мається на увазі, що вони ніби переосмислили і синтезували, увібрали в своє вчення всі попередні філософські ідеї щодо проблем міжнародного права. Ідею стоїків щодо розгляду всього суцього як єдиного цілого, як єдиної природи стоїків сприйняли й розвинули римські юристи. Саме практика становлення Римської цивілізації стала основою подальшого розвитку ідеї міжнародного права.

У підрозділі 1.2. «Внесок релігійної традиції у формування ідеї міжнародного права» простежено вплив релігії на формування ідеї міжнародного права. Приведено пояснення виникнення міжнародного права з точки зору апологетів релігії. Зокрема, християнство пояснює відсутність ідей міжнародного спілкування у період до міжнародного права відсутністю визнання особистості людини у стародавньому світі. Тому потрібно було насамперед знищити ці ідеї, що глибоко укорінились в античному устрої, внести в світ нові, свіжі погляди, висунути на передній план людину. Саме християнство взялося виконати це, й міжнародне право з'являється, за християнською теорією, внаслідок народження, поширення по всьому світу і сприйняття ним космополітичного релігійного вчення. Підкреслено, що релігія не тільки є загальною рисою усіх цивілізацій, але й водночас визначала і визначає особливості тієї чи іншої цивілізації. Розглянуто вплив

індуїстської релігії на формування особливостей індійської цивілізації та проведено порівняння з впливом ісламу на розуміння міжнародного права. Ідея міжнародного права розглядається як домагання до влади в контексті ісламської культури. Така реакція викликана сприйняттям міжнародного права як правової системи, створеної ззовні, поза ісламом. Крім того, досліджується специфіка китайського праворозуміння, що сформувалося під впливом релігійно-філософських концепцій даосизму, конфуціанства й легізму. Проте зазначається, що всі релігії мають спільну рису – вчення про наявність регулятора суспільних відносин, що знайшло своє втілення у появі міжнародного права.

У *підрозділі 1.3. «Міжнародно-правова концепція Гуго Гроція»* досліджуються філософсько-правові аспекти вчення Гуго Гроція про міжнародне право, відзначається, що саме він вперше сформулював предмет міжнародного права, тобто є родоначальником науки міжнародного права. Гроцій вперше розглянув Всесвіт як сферу, регульовану правом та сформулював концепцію міжнародного права, що прагнула сполучити філософські ідеї школи природного права з вивченням позитивної міжнародно-правової практики. Гроцій синтезував матеріал мислителів античності і Середньовіччя, що існував до нього, відділивши міжнародне право від впливу теології, і, по суті, його синтетична концепція явилася тією, що витримала вплив часу і стала основою концепції класичного міжнародного права.

У *підрозділі 1.4. «Філософське підґрунтя міжнародного права в працях І. Канта та Г. Гегеля»* зроблений висновок, що наступним кроком генезису ідеї міжнародного права стало її осмислення представниками німецької класичної філософії. Найбільш видатні її представники – І. Кант та Г. Гегель. Вони не присвячували свої праці безпосередньо міжнародному праву, проте торкалися питань міжнародного права, що має значення в контексті побудови концепції загального міжнародного права. В рамках німецької класичної філософії і за її допомогою сформувалися найзначніші міжнародно-правові вчення XIX–XX ст.ст., і, зокрема, були вироблені сучасні концепції міжнародного права, філософсько-правовому аналізу яких присвячено наступний підрозділ.

У *підрозділі 1.5. «Сучасні концепції міжнародного права»* запропоновано розмаїття сучасних концепцій міжнародного права звести до чотирьох укрупнених: концепція соціального міжнародного права, реалістична концепція, критична концепція міжнародного права та антропологічна концепція. Зроблений висновок, що, не дивлячись на різноманіття й строкатість правових систем різних народів, через єдність людської природи все ж таки існують певні універсальні загальнолюдські принципи, які можна розглядати як природне право. Саме спираючись на ці принципи, природне право виступає як діалектичний синтез, з одного боку, відомих принципів природи людини (соціально-біологічні норми поведінки), а з іншого, – ідеалу єдності людського суспільства на засадах

миру і справедливості. Динаміка і напруга між цими полюсами природного права визначає розвиток міжнародного права. А найбільш близькою до віддзеркалення даних положень є, на наш погляд, антропологічна теорія міжнародного права.

Другий розділ «Еволюція феномену й поняття суверенітету як внутрішній момент становлення міжнародного права» складається з трьох підрозділів і присвячується дослідженню феномену суверенітету, концепції суверенітету держави та співвідношення принципу суверенітету держави з іншими принципами міжнародного права, оскільки досліджені концепції міжнародного права по-різному ставляться до ролі суверенітету в становленні міжнародного права.

У *підрозділі 2.1. «Філософсько-правовий аналіз суверенітету держави»* зазначається, що характерною рисою теорій міжнародного права останніх десятиріч є посилення течій, що заперечують принцип суверенітету. У зв'язку з цим розглядається питання про носія суверенітету та аналізуються природно-правовий та позитивістський підходи. Крім того, наголошується на відсутності в науці міжнародного права єдиного розуміння необмеженості суверенітету. Суверенітет припускає здійснення державною владою функцій держави за наявності двох умов: 1) верховенство влади та незалежність всередині держави; 2) незалежність від зовнішніх посягань (невтручання у внутрішні справи). Лише наявність цих умов створює суверенітет. Тому підкреслюється необхідність підходити до проблеми суверенітету в міжнародно-правовому значенні. Зазначається, що принцип суверенітету еволюціонує разом зі становленням міжнародного права, набуває нових якісних характеристик.

У *підрозділі 2.2. «Роль концепції суверенітету в сучасному міжнародному праві»* розглядається проблема сумісності та співвідношення суверенітету держави та міжнародного права. Зокрема, розкрито питання впливу концепції суверенітету на становлення міжнародного права. Зазначається, що у дійсному житті суверенна держава виступає не як ізольований суб'єкт, а як учасник міжнародного спілкування. Міжнародне право і суверенітет не лише сумісні, але і є логічно необхідною кореляцією, передбачають один одного. Розвиток міжнародного права призводить до деякого правового обмеження суверенітету, але тут має силу діалектична формула, що виражає сучасний етап розвитку міжнародного життя: обмеження для зміцнення. Лише при діалектичному підході можливе вирішення проблеми співвідношення міжнародного права й суверенітету.

У *підрозділі 2.3. «Становлення принципу суверенітету держави у співвідношенні з основними принципами міжнародного права»* розглянуто складну та актуальну проблему співвідношення суверенітету держави з деякими іншими загальноновизнаними принципами міжнародного права, зокрема принципом рівноправності і самовизначення народів, з якими принцип суверенітету вступає у діалектичне протиріччя. Розкривається діалектична сутність цього протиріччя.

Реальність і життєвість принципу суверенітету визначається не суб'єктивними побажаннями або довільними побудовами, а реальними, об'єктивними умовами розвитку сучасного суспільства.

Наголошується на тому, що життєвість принципу суверенітету обумовлюється тим, що історична роль суверенних держав не закінчена, що розвиток суверенної державності продовжує залишатися однією з головних передумов і умов прогресивного розвитку світової історії, що під захисним покровом суверенітету виникають і дозрівають нові прогресивні форми суспільного життя, що означають подальше просування людського суспільства вперед, гарантується свобода національного розвитку, що є однією з необхідних передумов і умов цього просування, може бути забезпечений на основі взаємної пошани суверенітету міцний мир між народами.

Третій розділ «Філософсько-антропологічний вимір становлення міжнародного права» складається з трьох підрозділів і присвячується дослідженню підходу до міжнародного права з точки зору його спрямованості на людську особистість, розглядаються тенденції становлення міжнародного права та досліджується міжнародне право як загальнолюдська цінність, а також його роль у консолідації сучасної світової спільноти в умовах глобалізації.

У підрозділі 3.1. «Глобальні проблеми людства як підстава антропологічного осмислення міжнародного права» в результаті аналізу глобальних проблем людства обґрунтовується необхідність застосування антропологічного підходу до міжнародного права. Констатується зростаюча увага людства до глобальних проблем і усвідомлення необхідності їх вирішення саме правовими засобами. Сучасні загрози людству мають характер соціальних, на відміну від тих, що вже знало людство – ті мали характер природних. Отже, дається класифікація глобальних загроз людству: проблеми збереження миру, проблеми пов'язані з взаємостосунками людини і природи (енергетична, сировинна, продовольча, охорона навколишнього середовища і ін.), проблеми, що пов'язані з взаємостосунками людини і суспільства (проблема зростання народонаселення і ін.). Зазначається, що, якщо загроза міжнародного тероризму раніше була проблемою взаємовідносин людини і суспільства, то нині – це проблема збереження миру. Глобальний масштаб загроз стимулював пошук змін у взаємостосунках між державами, призвів до усвідомлення необхідності спільних зусиль держав у подоланні даних загроз. Запобігти їх згубному впливу на суспільний прогрес можливо лише об'єднаними зусиллями всіх країн і народів. У зв'язку з цим, необхідно в рамках філософії міжнародного права співставити, на скільки міжнародне право відповідає його природному ідеалу. При цьому важливий підхід як філософський, що пізнає міжнародне право як сферу загального і рухається від загального через особливе до конкретного (до належного міжнародного права), так і підхід суто юридичний, що розглядає міжнародне право як

особливе, і рух до належного міжнародного права походить від цього особливого через загальне.

Проблеми людини, її сутності, природи та призначення, впливу природного права на буття людини, а також особливості буття природного права, розуміння його змісту та структури, що досліджуються, є одними з найбільш актуальних у філософії міжнародного права. Міжнародне право, покликане бути найважливішим моментом відображення природного права і втілення його в реальну дійсність, є невід'ємним від форм буття людини, воно органічно вплетене у суспільні відносини і є ефективним засобом регулювання відносин між народами, координації їх діяльності, задоволення потреб та інтересів, в кінцевому випадку, людини.

Глобалізаційні процеси разом зі всіма їх позитивними сторонами, тягять в собі також приховану загрозу для людства, іменовану глобальними проблемами людства. Єдиним вірним шляхом вирішення глобальних проблем представляється встановлення конструктивного діалогу між цивілізаціями та впорядкування відносин між державами на основі норм міжнародного права, осмислених на основі антропологічного підходу, оскільки мета міжнародного права, насамперед, – створення сприятливих для життєдіяльності людства умов, не дивлячись на зростаючу кількість глобальних проблем.

У підрозділі 3.2. *«Тенденція гуманізації міжнародного права»* знайшло відображення положення про те, що моральні критерії оцінки правових явищ неоднакові у різних соціальних груп та цивілізацій. Тому століттями людство шукало той суспільний ідеал, який співпадав би з універсальними вимогами моралі. Такою цінністю виявилася ідея прав людини, що поєднала етичні і правові засади. Це універсальна оціночна категорія, що розкриває не лише правові основи міжнародних відносин, але і їх етичну характеристику. На відміну від класичного міжнародного права, що розглядає індивіда винятково як об'єкт права, відбулося підвищення статусу індивіда в сучасному міжнародному праві. Про гуманізацію міжнародного права свідчать, зокрема, поступове зміцнення і розширення прав індивідів, закріплених в міжнародному праві, поява нової розвиненої галузі міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права. У підрозділі розкривається питання специфічності правосуб'єктності фізичної особи у міжнародному праві. Саме апелювання до сутності людини дає можливість обґрунтувати ідею права, критерій справедливості. Міжнародне право, що традиційно сприймається як інструмент для координації суверенітетів, виходить на новий рівень в своєму розвитку і ставить своєю кінцевою метою мир, розвиток, людське щастя і екологічне збереження планети. Не в останню чергу, такий напрям міжнародному праву заданий у зв'язку зі все більш зростаючою небезпечкою глобальних проблем людства і зверненням уваги саме на людину як на суб'єкта права. Людина починає сприйматися як мета правового регулювання і права людини повинні стати тим онтологічним елементом, завдяки якому можна

ідентифікувати приналежність власне до права будь-якого правового явища, у тому числі і міжнародного права.

У підрозділі 3.3. «Міжнародне право як загальнолюдська цінність» знайшла відображення теза про те, що міжнародне право – це той ідеал, що покликаний бути еталоном для національних правових систем. Його реалізація відбувається, зокрема, і шляхом імплементації норм в національні правові системи, а ступінь запозичення міжнародно-правових норм внутрішніми законодавствами достатньо висока. Це не пряме свідчення їх ефективності, а підтвердження справедливості, що утілюється в міжнародному праві, що дозволяє державам добровільно включати міжнародні норми у власні правові системи. Приведений перелік загальнолюдських цінностей та запропоновано до вже сформульованого переліку додати міжнародне право. Наводяться основні положення теорії ноосфери В.І. Вернадського в контексті дослідження проблем міжнародно-правового співробітництва держав. Зазначається, що поступово стає питання про перебудову біосфери на користь вільно мислячого людства, як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є “ноосфера”. Ряд умов становлення і існування ноосфери неможливо втілити в дійсність без тісної співпраці всіх народів на підставі міжнародного права, яке повинно стати міжцивілізаційним, відображати взаємодію та ідейну боротьбу різних релігій, ідеологій, правових систем, цінностей і прагнути до їх конструктивного синтезу. А синтез даних складових і буде вірним доказом переходу людства в сферу розуму – ноосферу. Підкреслюється, що назва «ноосфера» в даному випадку не має принципового значення. Важливо інше – зміст цього стану, який означає наслідок переходу до дійсно загальної цивілізації, де право сили буде остаточно замінено міжнародним правом, яке повинне бути побудованим на підставі права всіх людей і кожної окремої людини на мирне і гідне життя.

ВИСНОВКИ

У Висновках представлені підсумки та визначені перспективи подальшої роботи. Обґрунтовані та узагальнені наукові результати, одержані в процесі дисертаційного дослідження, а також рекомендації щодо їх використання містяться у таких положеннях:

1. Здійснено дослідження генезису міжнародного права від зародження його ідеї за доби античності до її змістовного міжнародного політико-правового оформлення.

Проаналізувавши з філософсько-правових позицій ідею стоїків щодо розгляду всього суцього як єдиного цілого, як єдиної природи, що підпорядковується в усіх своїх проявах одному загальному закону, і людства як складової універсального поняття природи, можна стверджувати, що

саме філософії стоїків ми завдячуємо появі ідеї загальної природної моралі, що стала основою міжнародного права, яку детальніше розробили й наситили нормами римські юристи. Проте це ні в якому разі не могло б відбутися без перевірки положень стоїків практикою. А саме такою практикою стала історія Римської імперії з розростанням її території та необхідністю врегулювати відносини зі складовими частинами Риму, а також із іншими державними утвореннями та народами. У Стародавньому Римі міжнародне право проходить перевірку на істинність практикою.

2. Розглянувши вплив релігії на формування ідеї міжнародного права, ми дійшли висновку, що релігія не тільки є загальною рисою усіх цивілізацій, але й водночас визначала й визначає особливості тієї чи іншої цивілізації. Наприклад, індуїстська релігія визначила особливий тип індійської цивілізації. Індуїстське право починається з обов'язків, а не з прав особи. Звідси й терпимість до міжнародного права. І навпаки, мусульманське право припускає добровільне, свідоме підпорядкування індивіда спільності, заснованій на розпорядженнях ісламу, який є одночасно й "вірою в державу". Висунення ідеї міжнародного права як домагань до влади в контексті ісламської культури означає для мусульманства посягання на непорушність релігійних засад. Також встановлено, що всі релігії мають спільну рису – вчення про наявність регулятора суспільних відносин, що стало додатковим підґрунтям появи міжнародного права.

3. Еволюція ідеї міжнародного права може бути представлена у вигляді зміни його наукових концепцій, в яких відображається переважаюче уявлення про зміст і значення міжнародного права. Концепції різняться між собою залежно від умов, у яких вони були вироблені й оформлені. Філософсько-правовий аналіз покликаний сприяти пошуку єдності в різноманітті. А цю вимогу неможливо здійснити без критичного відношення до логіки досліджуваних концепцій.

4. Пропонується на основі дослідження сутності існуючих концепцій міжнародного права звести їх до чотирьох укрупнених: концепція соціального міжнародного права, реалістична концепція, критична концепція міжнародного права та антропологічна концепція.

5. Аналіз концепцій міжнародного права, представлених у роботах таких великих філософів, як Кант і Гегель, показує, що подібний підхід, може стати ефективним, тільки перейшовши у свою діалектичну протилежність – синтез. Концепції Канта й Гегеля розглянуті як «теза» і «антитеза», і зазначено, що Кант у своєму вченні виражає належне (загальність інтересів людей), тоді як Гегель акцент ставить на *сущому* (особливості національних інтересів). Тут наявна конструктивна діалектична суперечність між державним суверенітетом і міжнародним правом як дійсно загальним правом народів на мир і благополуччя.

6. «Еталоном» відповідності міжнародного права ідеям природного права пропонується вважати ідею загальних прав людини, оскільки природні права людини – це найуніверсальніша категорія, що об'єднує всі

без виключення правові системи сучасності. Аналіз формування ідеї прав людини дозволяє виокремити змістовну виключність цієї ідеї порівняно з характером регулятивності, властивій більшості інших політико-правових систем. Це в першу чергу пов'язано з визнанням виключного місця людської особи щодо форм соціального буття.

7. Реально існуючий суверенітет і реально існуюче міжнародне право як основоположні елементи єдиної системи, що розвивається, залишаючись у своїй сутності самими собою, у той же час можуть змінюватися залежно від зміни міжнародних обставин. Лише в цьому випадку відбувається гармонізація у відносинах діалектично протилежних сторін однієї і тієї ж системи. Принцип суверенітету не перешкоджає, а сприяє становленню міжнародного права, вступаючи з ним в діалектичне протиріччя, наслідком якого є підвищення якості міжнародного права.

8. Становлення міжнародного права нерозривно пов'язане зі становленням цивілізації. Саме цивілізація, що прийшла на зміну дикості і варварству, створила й увібрала в себе основи права як необхідну підставу самої себе. Мається на увазі право і як система реальних правових відносин між людьми цивілізованого світу, що зароджується, і як основні правові ідеї, що створили з часом систему правої науки, у тому числі й міжнародного права як її розділу. Філософія, будучи абсолютно необхідною розвиненій цивілізації як світоглядно-методологічна підстава вивчення світу, що радикально змінився й змінюється, тобто, формуючи саме себе як найважливішу цінність, спрямовує всі свої зусилля на дослідження всієї решти цінностей цивілізованої людини – матеріального й духовного виробництва, що ускладнилося з появою приватної власності, держави, культури, сім'ї і, звичайно ж, права як неодмінної умови збереження і розвитку всіх названих та інших цінностей.

Таким чином, вже сам факт виникнення філософії як породження цивілізаційного процесу дає нам можливість висловити припущення, що дослідження як права в цілому, так і будь-якої окремої його галузі, тим більше – філософії права, повинне бути орієнтовано на тісний зв'язок права й цивілізації.

9. Історія ХХ століття містить фундаментальний виклик міжнародному праву. Разом з тим процес глобалізації створює нові проблеми у розвитку міжнародного права, які можуть бути розв'язані лише у подальшому поступі людства. Зазначається, що поступово набуває важливості питання про перебудову біосфери на користь здатного вільно мислити людства. Цей новий стан біосфери, до якого ми поступово наближаємося, і є "ноосфера". Ряд умов становлення й існування ноосфери неможливо втілити в дійсність без тісної співпраці всіх народів. Міжнародне право повинно стати основою і метою діалогу цивілізацій. Для цього воно повинно перестати бути правом лише окремих народів, які привласнюють собі назву «цивілізованих народів» і у той же час турбуються у першу чергу про свої власні інтереси, а стати правом дійсно міжнародним, тобто

загальнолюдським. Саме тому необхідно спрямувати його еволюцію, перетворити із сукупності норм, встановлених державами в якісно новий рівень природного права, який не має ознаки нав'язування. Міжнародне право в перспективі повинно стати міжцивілізаційним, відображати загальне та особливе різних релігій, ідеологій, правових систем, цінностей і прагнути до їх конструктивного синтезу. А синтез даних складових і буде вірним доказом переходу людства у сферу розуму – ноосферу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чайковський Ю. В. Глобальні проблеми людства як доказ необхідності філософського осмислення міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. – О. : Фенікс, 2006. – Вип. 29. – С. 586–590.
2. Чайковський Ю. В. Міжнародно-правові норми в Римському праві / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – Вип. 31. – С. 240–245.
3. Чайковський Ю. В. Свобода і відповідальність у діяльності ООН / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – Вип. 34. – С. 43–46.
4. Чайковський Ю. В. Ідея міжнародного права в філософії стоїків / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми держави і права: зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – Вип. 36. – С. 195–199.
5. Чайковський Ю. В. Філософсько-правова сутність принципів міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. – О. : Фенікс, 2008. – Вип. 32. – С. 43–47.
6. Чайковський Ю. В. Международное право как фактор перехода человечества от биосферы к ноосфере / Ю. В. Чайковский // Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. – О. : Фенікс, 2008. – Вип. 33. – С. 126–132.
7. Чайковський Ю. В. Діалектика взаємовідносин суверенітету держави та міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. – О. : Фенікс, 2008. – Вип. 35. – С. 93–99.
8. Чайковський Ю. В. Філософсько-правовий погляд на еволюцію феномену суверенітету як внутрішнього моменту становлення міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 46. – С. 426–430.
9. Чайковський Ю. В. Питання еволюції державної влади / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матеріали III Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів. Львів, 4–5 березня 2005 р. – О. : Юрид. л-ра, 2005. – С. 13–16.

10. Чайковський Ю. В. Філософський аналіз становлення міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Правове життя сучасної України : тези доповідей 9-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА. – О. : Фенікс, 2006. – С. 199–203.

11. Чайковський Ю. В. Релігійний погляд на виникнення міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії : тези доп. міжнар.наук-практ. конф. «Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії»; м. Одеса, 3 вересня 2006 р. – О. : Фенікс, 2006. – С. 115–117.

12. Чайковський Ю. В. Международно-правовое учение Гуго Гроция / Ю. В. Чайковский // Правове життя сучасної України : тези доповідей 10-ї ювілейної звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА. – О. : Фенікс, 2007. – С. 142–145.

13. Чайковский Ю. В. Регионализация международного права: европейский уровень / Ю. В. Чайковский // Зона вільної торгівлі Україна – Європейський Союз та європейська інтеграція: правові та економічні аспекти : зб. статей учасників міжнар. наук-практ. конф. (м. Одеса, 8 червня 2007 р.) // Одеська національна юридична академія, Британська Рада в Україні, Українська асоціація європейських студій, Проект «Торговельна політика України». – Б-ка журналу «Юридический вестник». – О. : Фенікс, 2007. – С. 215–219.

14. Чайковский Ю. В. Концепция о сущности международного права в немецкой классической философии / Ю. В. Чайковский // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. – 2007. – Вип. 8 : матеріали II щорічної науково-практ. конференції професорсько-викладацького складу та студентства (12 квітня 2007 р.). – С. 156–157.

15. Чайковский Ю. В. Воплощение справедливости в международном праве как основное условие его эффективности / Ю. В. Чайковский // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.); У 3-х частинах. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. – Частина перша: Теорія та історія держави і права. Історія політичних та правових вчень. Філософія права. Конституційне право. Екологічне право. Земельне право. Аграрне право. Міжнародне право. Порівняльне правознавство. – 2007. – С. 280–282.

16. Чайковский Ю. В. Эффективность международного права как результат воплощения справедливости [Электронный ресурс] / Ю. В. Чайковский // Материалы докладов XV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов» / отв. ред. И. А. Алешковский, П. Н. Костылев. – М. : Изд-во МГУ; СП МЫСЛЬ, 2008. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Режим доступа до збірки : <http://www.lomonosov-msu.ru/2008/>

17. Чайковський Ю. В. Гуманітарний вимір міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : зб. статей V Всеукраїнської наукової конференції правників-початківців. – Л.; О. : Фенікс, 2008. – С. 322–324.

18. Чайковский Ю. В. Концепция суверенитета как основа современного международного правопорядка / Ю. В. Чайковский // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: тези міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2008. – С. 110–112.

19. Чайковський Ю. В. Принцип суверенітету держави та відповідальність в міжнародному праві / Ю. В. Чайковський // Законність і правопорядок у сучасній Україні : матеріали конференції 19–20 грудня 2008 р. – О. : Фенікс, 2008. – С. 99–103.

20. Чайковський Ю. В. Міжнародне право в системі загальнолюдських цінностей / Ю. В. Чайковський // Матеріали IV звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 9 квітня 2009 р.). – О. : Міжнародний гуманітарний університет, 2009. – С. 76–78.

АНОТАЦІЯ

Чайковський Ю. В. Становлення міжнародного права: філософсько-правове дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2009.

Дисертацію присвячено філософсько-правовому дослідженню становлення міжнародного права, що здійснене крізь призму еволюції суверенітету держави з урахуванням тенденції гуманізації міжнародного права.

У дисертації досліджено генезис ідеї міжнародного права та розглянуто фактори впливу на його розвиток. Висвітлено та проаналізовано основні концепції міжнародного права. Простежено зв'язок міжнародного права з обумовлюючими його виникнення соціальними і культурними особливостями міжнародного співтовариства, зокрема з особливим становищем і соціокультурною визначеністю особи в міжнародному праві. Проаналізовано вплив прав людини на становлення сучасного міжнародного права та визначено структуру і зміст сучасного комплексу прав людини, а також його роль у глобальних трансформаціях сучасності. Виявлено тенденції еволюції сучасного міжнародного права та зроблено спробу спрогнозувати подальші напрямки його розвитку.

Ключові слова: міжнародне право, суверенітет, права людини, глобалізація, принципи міжнародного права, глобальні проблеми людства, гуманізація.

АННОТАЦИЯ

Чайковский Ю. В. Становление международного права: философско-правовое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2009.

Диссертация является самостоятельной завершенной научной работой, одним из первых в Украине философско-правовых исследований становления международного права с учетом эволюции суверенитета государства и тенденции гуманизации международного права.

В диссертации рассмотрены факторы, влияющие на становление системы международного права от зарождения его идеи в античной философско-правовой мысли до ее содержательного научного обоснования Гуго Гроцием в XVII в. и политико-правового оформления в международных актах XX в.

Особое место в диссертации уделено рассмотрению эволюции идеи международного права, которая представлена через исследование сменяющих друг друга научных концепций, отображающих преобладающее представление о содержании и значении международного права. На основе проведенного исследования предложено систематизировать многочисленные современные концепции международного права, путем их сведения к четырем укрупненным: социального международного права, реалистичной, критической и антропологической. На основе проведенного исследования сделан вывод о генезисе идеи международного права в философии стоиков как результата рассмотрения всего сущего как единого целого, как единой природы, которое подчиняется в своих проявлениях одному всеобщему закону, и человечества как составляющей универсального понятия природы.

Рассмотрено влияние религии на формирования идеи международного права, и сделан вывод о том, что религия не только является общей чертой всех цивилизаций, но и вместе с тем определяла и определяет особенности той или иной цивилизации. Однако общей чертой всех религий является наличие учения о регуляторе общественных отношений, что стало дополнительным основанием возникновения международного права.

Исследован феномен суверенитета как внутренний момент становления международного права и эволюция принципа суверенитета государства в современном международном праве. Определена и рассмотрена сложная диалектическая противоположность международного права и суверенитета.

Выйдя за пределы позитивистского понимания, прослежена взаимосвязь международного права с обуславливающими его возникновение социальными и культурными особенностями международного сообщества, в частности с особым положением и социокультурной определенностью

личности в международном праве. Проанализировано влияние прав человека на становление современного международного права и определена их роль в глобальных трансформациях современности. Предложено «эталонном» соответствия международного права идеям естественного права считать идею естественных прав человека как самой универсальной категории, которая объединяет все без исключения правовые системы современности.

Выявлены тенденции эволюции современного международного права и сделана попытка спрогнозировать дальнейшие направления его развития. В связи с тем, что основная составляющая содержания международного права заключается в его направленности на человеческую личность, доказано, что существующие в международном праве проблемы могут быть разрешены исключительно с учетом философско-антропологического измерения его становления.

Ключевые слова: международное право, суверенитет, права человека, глобализация, принципы международного права, глобальные проблемы человечества, гуманизация.

SUMMARY

Chaykovskyy Y. K. The International Law Formation: Philosophical and Legal Research. – Manuscript.

The thesis for the Candidate of Law's degree on speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Odessa National Academy of Law, 2009.

The dissertation is devoted to the philosophical and legal research of the international law formation taking into consideration the evolution of states' sovereignty and tendencies of international law humanization.

The genesis of international law idea and factors which influence the international law development are examined in the dissertation. The basic international law concepts are illustrated and analyzed. The connection between international law and social and cultural features of the international society that determine its origin, especially with the special status and social and cultural distinctness of person in the international law, is traced. The human rights' influence on the international law formation is analyzed. The human rights' complex structure, content and role in the present global transformation are defined. The tendencies of the modern international law evolution are displayed and the attempt of the further trends of the international law development prediction is made. The fact that international law problems must be solved only by taking into account philosophical and anthropological measurement of the international law formation is proved.

Key words: international law, sovereignty, human rights, globalization, the principles of international law, global problems, humanization.